

Sõdadevaheline vene emigratsioon suures ilmas ja väikeses Eestis

Irina Belobrovtseva, Aurika Meimre

Teesid: Oktoobrirevolutsiooni järgne vene emigratsioon, mida teaduskirjanduses traditsiooniliselt nimetatakse esimeseks laineeks, valgus mööda ilma laiali ning oli seninägematult arvukas, haarates kaasa miljoneid endise Tsaari-Venemaa elanikke. Sellele nähtusele on pühendatud tuhandeid humanitaarteaduslikke, sotsioloogilisi, politoloogilisi jm uurimusi, mis kajastavad vene eksiilkultuuri eri tahke. Vene emigratsioon puudutas ka Eestit ning enamik käsitletud ilmingutest olid otseselt seotud siinse vene kogukonnaga, ent kohati väga erineva tähendusega. Käesoleva artikli eesmärk on lühidalt kirjeldada vene emigratsiooni sotsiaalset ja demograafilist struktuuri, selle keskusi, emigrantide rolli oma ja võõra kultuuri säilitamisel, põlvkondadevahelist aspekti, eelkõige kirjanduselus, ning haridusküsimusi. Lähemalt on käsitletud vene emigrantide rolli Eesti kultuuris muu maailma taustal.

Märksõnad: pagulus, välisvenelased, vene eksiilkultuur, Euroopa, Eesti

Sissejuhatus

Poliitilist emigratsiooni tuntakse juba vähemalt Vana-Kreeka aegadest – see ei ole sugugi vaid 20. sajandi nähtus. Nii näiteks oli Prantsuse revolutsiooni järgne emigratsioon rohkearvuline, 19. sajandi esimesel poolel emigreerus poliitilistel põhjustel Poolast ligikaudu kümme tuhat inimest, jne. Ka vene kultuuris on elu emigratsioonis ajalooliselt vägagi pikaajaline nähtus ning ulatub ajas tagasi Ivan Julma aegadesse 16. sajandil. Ent tuntuim ja vene kultuuri enim mõjuatanud, miljonitesse ulatuv poliitiline emigratsioon sai alguse Oktoobrirevolutsioonist.¹

Oktoobrirevolutsiooni järgne vene emigratsioon, mida teaduskirjanduses traditsiooniliselt nimetatakse esimeseks laineeks, valgus mööda ilma laiali, oli seninägematult arvukas, haarates kaasa miljoneid endise Venemaa Keisririigi elanikke. Sellele nähtusele on pühendatud tuhandeid humanitaarteaduslikke, sotsioloogilisi, politoloogilisi jm uurimusi, mis kajastavad vene eksiilkultuuri eri tahke, keskusi ja aspekte.

Kui Eesti 1940. aastate pagulaste peamiseks ajendiks oli põgenemine võõrvõimu „vägitegade“ eest, siis vene emigratsiooni esimene laine oli sunnitud kodumaalt lahkuma omade, ent poliitiliselt vastuvõetamatu võimu eest. Enamik Nõukogude Venemaalt lahkunutest ei tunnistanud Oktoobrirevolutsiooni saavutusi ega võtnud omaks uut poliitilist (bolševistlikku) riigikorda, mis näitas repressiivset ja varasemat kultuuri lõhkuvat palet juba oma eksistentsi esimestel päevadel. Revolutsioonilistele sündmustele järgnenud kodusõda lisas poliitilistele

---

1 Vene emigratsiooni uurivas teaduskirjanduses on kinnistunud traditsioon mitte eristada sõnu *pagulus/emigratsioon/eksiil* ja *pagulane/emigrant* ning kasutada neid sünonüümidena. See traditsioon hõlmab kogu vastavat teadlaskonda, sõltumata nende elukohast või keelest.

pagulastele suure hulga sõjapõgenikke, kelle hulgas oli nii endisi tsaariaegse armee ohvitsere, lihtsõdureid kui tavakodanikke. Viimastest naasis suur osa hiljem kodumaale.

Käesoleva artikli eesmärk on lühidalt kirjeldada vene emigratsiooni sotsiaalset ja demograafilist struktuuri, selle keskusi, emigrantide rolli oma kultuuri säilitamisel ja asukohamaa kultuuri arendamisel, haridusküsimusi, põlvkondadevahelist aspekti, eelkõige kirjanudusel. Vene emigratsioon puudutas ka Eestit ning enamik loetletud ilmingutest olid otseselt seotud ka vene kogukonnaga Eestis. Artiklis teiseks keskmeks ongi vene emigrantide roll ning selle eripära Eesti kultuuris.

Sotsiaalne ja demograafiline struktuur

Eri organisatsioonide (Rahvusvaheline Punane Rist, Rahvasteliit jt) ja uurijate (Hans Gustav von Rimscha, Pjotr Kovalevski, John Hope Simpson jt) suuresti lahknevatel andmetel lahkus 1918.–1922. aastate jooksul Venemaalt ligikaudu kolm miljonit eri sotsiaalsetesse kihtidesse kuulunud inimest,² kelle seas oli väga suur protsent haritlasi.³ Tuntud revolutsioonieelse Venemaa kirjaniku Zinaida Gippiuse silmis oli „ajalooliste sündmuste poolt ümber lükatud Venemaa oma koosseisult üks ja sama Venemaa, nii kodumaal kui ka väljaspool selle piire. Emigratsioonis on [---] kõikide klasside, aadlitiitlite, varandusliku ja perekondliku seisu, isegi kõigi kolme (või isegi nelja) põlvkonna esindajad.“ (Gippius 1930: 10.)⁴

Teisisõnu, vene pagulaskond koosnes: 1) puhtpoliitilistest põgenikest (tsaariaegse Venemaa poliitikud, Ajutisse Valitsusse kuulunud poliitiliste parteide liikmed, rahandus- ja kaubandusringkondadesse kuulunud inimesed ning vabade kunstide (*liberal arts*) esindajad); 2) sõjaväelastest ja -ametnikest ning tsiviilametnikest (kellest osa asusid Venemaa Keisririigist iseseisvunud piiririikides (Poolas, Baltikumis, Soomes) ja eelistasid pärast revolutsiooni sinna jääda, omandades seega emigrandi staatuse); 3) tavakodanikest (majanduslikel, aga ka poliitilistel põhjustel põgenenud keskklass ja talupojad, sealhulgas sünnijärgsed venelased, kes jäid iseseisvunud piiririikidesse); 4) mitmesugustest spetsiifilistest emigrantide gruppidest (nt juudid, kes põgenesid Ukraina pogromide eest, 1921. aasta Kroonlinna mässus osalenud mereväelased,⁵ karjalased, ingerlased jt inimrühmad).

2 Rahvasteliidu (*League of Nations*) 1926. a üllitatud andmete põhjal lahkus revolutsioonijärgsetel aastatel Nõukogude Venemaalt 1 160 000 inimest ning aastatel 1920–1925 asus väljaspool endise impeeriumi territooriumi üle 10 miljoni impeeriumi kodaniku (kahjuks ei ole selge, kas see statistika sisaldas ka Venemaa Keisririigist eraldunud riikide rahvastiku andmeid; vt nt Dorontšenkov 2001: 5).

3 Intervjuus Päevalehele mainib ajakirjanik ja sotsioloog Sven-Alur Reinans, tõsi, küll vaid Rootsi näitel, et eestlastest emigrantide seas oli kõrgharidusega inimesi vaid 8% ja 45% oli omandanud pelgalt alghariduse (vt Mustimets 2004).

4 Artiklis esinevad tsitaadid on siin ja edaspidi tõlkinud Aurika Meimre, kui ei ole näidatud teisiti.

5 Tegemist oli Kroonlinna garnisoni ja mõnede Balti mere laevastiku laevade nõukogude võimu vastase relvastatud

Pretsedenditu oli aga esimese emigratsioonivoolu demograafiline struktuur. Tervete armeegruperingute Venemaalt lahkumine tingis paguluses suure sugudevahelise tasakaalustamatuse: noori mehi oli 69%, kellest 70% moodustasid poissmehed, enamik eksili jõudnud naistest olid aga abielus. See aga tähendas seda, et oma rahvusest pärit inimeste uued abielud olid vähemuses ning sündimus äärmiselt väike.⁶

Eelpool loetletud sotsiaalsete gruppide seas üks suuremaid oli ligikaudu 200 000-mehe-line sõjaväelaste kontingent, kes kõik ei kuulunud võitlusvõimelistesse üksustesse. 1920. aastate alguses üritati endiste vene valgekaartlaste võitlusvõimekust säilitada niivõrd, kui see oli emigratsioonis võimalik. Endised kindral Peter von Wrangeli armee ohvitserid ja sõdurid, kellega 1920. aasta teisel poolel liitusid ka Põhja- ja Loodearmee endised sõjaväelased, koondati pärast Krimmist evakueerumist peamiselt Türgi (Konstantinoopolisse, Gallipolisse ja teistesse väiksematesse keskustesse). 1921. aasta veebruaris koosnes Wrangeli tegevarmee 56 000 sõjaväelasest. Ent ka selle sõjalise kontingendi kooshoidmine oli selleks ajaks juba praktiliselt võimatu, seda eelkõige majanduslikel põhjustel. Nii jõudiski Wrangel järeldusele, et sõjaväeosad tuleb ümber asustada võimalikult suurte üksustena eri riikidesse ning luua seal mitmesugused sõjaväelised organisatsioonid ja liidud. Endised sõjaväelased leidsid uue varjupaiga eelkõige Jugoslaavias ja Bulgaarias. Sõjaliste liitude tegevus levis aga kõikidesse vene emigratsiooni uutesse asukohamaadesse.⁷

Suure protsendi kogu emigrantide hulgast moodustasid haritlased ja valitsusringkondade esindajad. Lisaks juba eksiliis olnutele saatis Lenin 1922. aastal riigist välja veel üle 200 haritlase – „sise-emigrandi“. Ajaloos on see väljasaatmine omandanud „filosoofide laeva“ nimetuse, kuna 160 väljasaadetavat viidi Saksamaale kahe Saksa laevaga. „Laevas“ olid tuntud vene filosoofid ja mõtlejad Nikolai Berdjajev, Semjon Frank, Nikolai Losski, Lev Šestov, sotsioloog Pitirim Sorokin, ajaloolane Aleksander Kisevetter jpt. Selline enamlaste kartus haritlaste ees kinnitab filosoofi ja kultuuriajaloolase Georgi Fedotovi mõttekäiku:

ületohusuga 1921. aasta märtsis. Selle mahasurumise järel ei karistatud mitte ainult relva haaranud sõjaväelasi, vaid ka linna tavakodanikke, kuna võimu silmis olid süüdi kõik. Surma mõisteti üle 2000 inimese, eri pikkusega vangistuse osaliseks sai üle 6500 inimese. Kroonlinn tühjendati 1922. aastal kõigist senistest elanikest (vt nt Thorndycraft 2012).

6 Nt slaavi riikides oli vaid 17,4% peredes lapsi, Eestis ja Soomes – 24,3%; Lääne-Euroopa riikides oli sama näitaja 45,7 (vt Huntington 1933: 86).

7 Erinevalt vene emigrantidest ei olnud eestlastel selget juhitavat sõjalist jõudu Läänes, ehkki Saksa armee ridades võitles 1944. aastal ligikaudu 60 000 eestlast, kes kõik küll Läände ei emigreerunud. Euroopasse jäänud Eesti sõjaväelastest ligikaudu 5000 käisid läbi üheksast liitlasvägede juurde kuuluvast töö- ja vahikompaniist, mis kokkuvõtvalt ei moodustanud sõjaväelist jõudu. Seda eelkõige seetõttu, et eestlastest sõjaväelased liikusid Saksamaa territooriumilt edasi teistesse riikidesse ning asusid tsiviilisikutena tööle. Osaliselt võib seda põhjendada sellega, et paljude sõdurite peredes ei olnud sõjaväelase karjäär tunnustatud kohal, ka puudus eestlaste seas vastav traditsioon. (Vt lähemalt: Luts 2007.)

„Enamluse olemus ise on maksimaalselt vastupidine vene haritlaste omale: enamlus on intelligenti ületamine revolutsiooni teel“ (Fedotov 1927: 180).

Termini *põgenik* ajalugu ja Nanseni pass

Venemaa tolmujalgelt pühkinud inimeste suur hulk, nende olukord (enamikul puudusid kehtivad dokumendid: päritolu tõendavad ja haridusalased dokumendid, passid jne) viisid 1922. aastal ajaloos enneolematu tulemuseni: Rahvasteliidu Pagulaskomitee (Commission for Refugees) kõrgeima esindaja, tuntud Norra maadeuurija Fridtjof Nanseni eestvedamisel võeti Genfis toimunud 34 riigi esindajate konverentsil (Intergovernmental Conference) esmakordselt kasutusele termin *põgenik* (*refugee*), mis esialgselt puudutas vaid vene päritolu kodakondsuseta inimesi. 1926. aastal täiendati vastavat määratlust ning nüüdsest kuulus „põgenike“ hulka ka „iga vene päritolu inimene, kellel puudub NSV Liidu valitsuse kaitse ning need, kes ei ole omandanud mõne teise riigi kodakondsust“, pikenema hakkas ka rahvuste nimekiri: armeenlased, türklased jne (Definition 2007: 36). Põgenike staatuse legaliseerimine tingis omakorda seniolematu rahvusvahelise isikutõendava dokumendi, niinimetatud Nanseni passi (*Nansen Certificate*) statuudi kinnitamise ning kasutuselevõtmise (vt Hassell 1991: 16). Nanseni pass võimaldas vene emigrantidel omandada mitmetes riikides legaalselt põgenikustaatus, millega kaasnesid riikide kodanikega võrdsed õigused ja vabadused. Teadaolevalt anti aastate jooksul välja ligikaudu 450 000 Nanseni passi.

Nii suur hulk „nanseniste“ tulenes sellest, et enamik põgenikest ei soovinud omandada oma uue elukoha riigi kodakondsust – nad lahkusid kodumaalt lootuses tulla sinna üsna pea tagasi, teadmises, et enamluse võim kukub peagi. Just seetõttu ei kahetsetud ka oma valikut, isegi siis, kui olud olid väga rasked. Nii näiteks ei elanud kirjanikud väga traagiliselt üle enamiku oma lugejate kaotust. Üks edukamatest vene eksiilkirjanikest Mark Aldanov on kirjutanud:

Kui keegi prantsuse või inglise kirjanikest oleks oma kodumaalt pikaks ajaks lahkunud, kaotanud sellega sideme, oleks see kahtlemata avaldunud tema loomingus. Meie oleme teises olukorras. Lisaks väga suurele miinusele on veelgi suurem pluss: me võitsime vabaduse. (Aldanov 1936: 401–402.)

Osaliselt teadvustasid vene emigrandid end vene kultuuri alalhoidjatena – nende motoks oli noorema põlvkonna luuletaja Niina Berberova „Lüürilisest poeemist“ pärit ning pisut muudetud luulerida „Me pole pagenduses, me oleme – lähetuses“⁸. Just seetõttu puudus neil ka eesmärk sulanduda oma uue elukohamaa ühiskonda. Aastaid hiljem, 1945. aastal viis Prantsusmaa Demograafiainstituut läbi küsitluse, mille käigus taheti välja selgitada, mis

---

⁸ Originaalis: *Я не в изгнании – я в посланьи...* (vt Berberova 1927).

põhjustab venelaste soovimatust assimileeruda. Põhjuseks oli venelaste rahvustunne, nende veendumus, et „nad on suure rahva esindajad, vene ühingute ja ühenduste olemasolu, mis omakorda tingis selle, et venelased suhtlesid neid ümbritseva maailmaga vähe ning elasid seetõttu enam-vähem suletud elu“ (Kovalevski 1971: 35).

Isad ja pojad

Vene emigratsiooni jaoks omandas erilise tähenduse põlvkondade aspekt. Eelkõige avaldus see kirjanduses, kui pidada silmas seda, et kogu eksiilkultuur ja haritlaskond oli kirjanduskeskne, ent noorte ja vanade küsimus väljus kunstilise loomingu piiridest. Neid suhteid võiks iseloomustada tsitaadiga Mihhail Lermontovi luuletusest „Mõtisklus“: „ka pettund poeg, kes ilma jäänud paljust, / neab laostund isa mälestust“⁹.

Vanem põlvkond elas niivõrd Venemaa nimel (mis oli eriliselt tuntav ilukirjanduses ja publitsistikas), et filosoof Fjodor Stepun heitis kirjanikele suisa ette seda, et „nood ei taha minevikku mäletada, vaid soovivad selles elada“ (Stepun 1962: 201). Noorem, 1890.–1900. aastatel sündinud põlvkond, kes ei jõudnud Venemaal juuri ajada, ei jõudnud ka oma kodumaad tundma õppida ega selle olemust mõista. Sellest tragöödiast said nad ka ise väga hästi aru. Proosakirjanik Anatoli Alfjorov kirjutas oma essees „Emigrandi argipäev“:

Meie põlvkond, kes läbis võrdselt teistega kogu kodusõja kõige selle mustuse ja heroilisusega, läbis viimaste aastate alandused ja langused – ei saa end lohutada isegi minevikuga. Meil ei ole minevikku. Meie lapsepõlv ja teismeiga möödusid rahututel aegadel [---]. Meile ei jõutud külge kleepida mingeid märke: ei ühiskondlikke, ei poliitilisi ega ka moraalseid. [---] Ent vaatamata kõigele sellele oleme kõigi teistega tihedalt ja katkematult seotud: ühise mure, saatuse ja eelkõige meie ühise vene patu läbi. (Alfjorov 1934: 200.)

Ometi on juba ammu teada, et välise maailma rõhumine ja sisemine pinge loovad uusi ja tugevaid kunstilisi teoseid. Nii juhtus ka vene eksiilkirjanduse noorema põlvkonnaga, kes eemaldus traditsioonilisest realismist, mis oli omane vanema põlvkonna esindajatele, ning jõudis seeläbi eksistentsialismini. „Vanakesed“ räägivad kaasaegses kriitikas noorte võimetusest ning lõpuks saavadki noored endale märki külge: neid hakatakse kutsuma „märkamata jäänud põlvkonnaks“. Ent aeg annab arutust ning tänapäeva lugejad on seda põlvkonda märganud ja armastama hakanud.

Haridus – rahvusliku identiteedi alus

Noorema põlvkonnaga oli tihedalt seotud ka hariduse küsimus, mis kerkis emigrantide ette üsnagi teravalt. Eri riikides lahendati see küsimus erinevalt. Näitena võiks tuua

---

9 Tõlge: August Sang (Lermontov 1964).

Prantsusmaa valitsuse otsuse avada põgenike jaoks vene koolid ning saata prantsuse koolidesse vaid need lapsed, kes sündisid juba Prantsusmaal (vt Simpson 1938, Kovalevsky 1951 jt). Pariisis ja teistes Prantsuse linnades avati vene tudengite jaoks ühiselamud ja sööklad. Nende linnade administratsioon maksis vene üliõpilastele stipendiume ning võimaldas muid soodustusi, vabastades neid näiteks õppemaksust. Inglismaal, Šveitsis, Hollandis seevastu riiklikke soodustusi praktiliselt polnud (vt Zarbubežnaja 1924).

Algselt oli üheks laialt levinud laste õppeasutuse vormiks lastekodu. Neid loodi enamikus vene kogukondades mingi sümbioosina, mis ühendas endas alaealiste kodu, lasteaeda ja alg- ja keskastme kooli (samalaadne lastekodu oli Eestis näiteks Narvas).

Emigratsiooni esimestel aastatel avati arvukalt venekeelseid koole, neis ei tuntud puudust ka õpetajatest, kuna Venemaalt lahkus suur hulk teadlasi.¹⁰ Enamikus koolides järgiti veel kodumaal 1915.–1916. aastatel rahvaharidusministeeriumi poolt välja töötatud õppekavasid.

Hilisematel aastatel tekkis pedagoogidel töö leidmisega teatavaid probleeme, eelkõige nende eelmiste aegade diplomite ja lõputunnistuste tõttu. 1920. aastate lõpus jäi enamikus Euroopa riikides tööle asumiseks vaid diplomist väheks, mis tõi endaga kaasa suure hulga vene koolide sulgemise. 1930. aastateks oli venekeelne haridus muutunud peaaegu olematuks. Nii näiteks jäi Pariisi alles vaid Õigeusu Instituut ja Vene Konservatoorium.

Eestis asutati esimene akadeemiline ühing 1920. aasta lõpus, mis oli ühtlasi üks esimesi omalaadseid kogu vene eksiilis. Selleks oli kõiki siinseid teadlasi ühendav Vene Akadeemiline Grupp Eestis, mille eesotsas oli professor Igor Tjutrumov. Grupi eestvedamisel käivitati kaks õppeasutust: Narva Õigusteadlaste Kursused, mis andis keskhariduse, ja Tallinna Polütehnilised Kursused. Mõlemad toimusid revolutsioonieelse Venemaa õppekavade alusel. Alghariduslikud õppeasutused Eestis asusid peamiselt nendes maakohtades, kus elas sinne põlisvenelaste kogukond. Sõdadevahelisel perioodil töötas Eestis kokku ligikaudu 100 venekeelset algkooli. Ameerika Noorte Meeste Kristliku Ühingu toel töötasid mitmel pool üldhariduslikud kursused (Vaivaras 1920–1923, Haapsalus 1921–1927, Narvas 1920–1938). Lisaks neile oli Eestis nii era- kui ka riiklikke venekeelseid gümnaasiume, näiteks Tallinna Amoretti Eragümnaasium (1920–1930), ühingu „Vene Kool Eestis“ eragümnaasium Tallinnas (1920–1940), eragümnaasiumid Pärnus (1919–1925), Valgas (1919–1932) jm; riiklikud gümnaasiumid olid Tallinna Linna Vene Gümnaasium (1923–1940), Narva Linna Vene Gümnaasium (1875–1940), Petseri Gümnaasium (vene osakond töötas 1919–1938) ja Tartu Vene Gümnaasium (alates 1919 era- ning alates 1928 riiklik gümnaasium eksisteeris kuni 1938).

Hilisem tuntud välis-vene ajaloolane, Cambridge'i Ülikooli dotsent Nikolai Andrejev, kes lõpetas Tallinna vene gümnaasiumi *cum laude*, kirjutas oma mälestustes:

---

10 Belgradi Vene Teadusinstituut üritas kokku lugeda kõik eksiilis elavad vene teadlased. Ankeetküsitluse tulemuseks oli 472 teadlast, kelle seas oli 5 akadeemikut ja 140 professorit.

Eesti oli väike koht väikeste võimalustega: mul oleks olnud võimalik omandada seal tehniline haridus või saada kesktaseme inseneriks. Tehnilise arengu võimalused Eestis olid piiratud. [...] Mina soovisin tegeleda kirjanduslooga, ehk ka ajalooa. Tartu Ülikool võimaldas vaid kirjanduslikku haridust: slaavi filoloogialuseid. [...] Oleksin saanud astuda ka õigusteaduskonda. Ent Eesti ei vajanud vene advokaate: vene advokatuuri baas Eestis oli liiga väike. Asjatu oli venelase lootus Eesti õigusmaastikul karjääri teha. (Andrejev 1996: 230.)

Tähtsamad keskused

Põgenike arvukus tingis nende laialipaisatuse üle kogu ilma: lisaks pea kogu Euroopale võis vene emigrante leida Hiinast, Filipiinidelt, Aafrikast – Alžeerias, Tunisest, Etioopiast; Lõuna- ja Põhja-Ameerikast jm. 1921. aastast alates kujunesid välja kindlad keskused, millel oli vene eksiil-kultuuris erisugune tähendus. Tõmbekeskuste moodustumise ajendeid oli mitmeid. Peamised neist olid seotud kultuuri ja keelega. Revolutsioonieelsel Venemaal oli üheks haritud inimese tundemärgiks prantsuse ja/või saksa keele valdamine, nii oli üsna loogiline ka keskuste tekkimine Berliinis, pisut hiljem Pariisis. Mitte vähem tähtsad polnud ka hõimusuhted, mistõttu andsid põgenikele, koguni tervetele väekoondistele varjupaika Bulgaaria, Serbia ja teised slaavi riigid. Oluline koht keskuste väljakujunemisel oli piiriiriikidel. Eesti, aga ka Läti, Leedu ja Soome said oma geograafilise asetuse tõttu Petrogradist ja selle lähiümbrusest põgenenute esimeseks peatuskohaks.

Piiriiriikide eeliseks oli veel see, et neis riikides olid juba tsaariaegadest saadik olemas n-ö põlisvenelaste kogukonnad oma sotsiaalsete institutsioonidega. Ajapikku hakkas piiriiriikide, eelkõige Eesti ja Läti tähendus emigrantide seas kasvama. Eesti kui vene emigratsiooni väikese keskuse peamiseks külustusmotiiviks oli Petserimaa koos selle kloostri ja eheda vene talupojakultuuriga. Just sel põhjusel käidi oma suvepuhkust veetmas Peipsi kandis. Seda kodust tunnet süvendas ka asjaolu, et siin oli võimalik suhelda emakeeles ka väljaspool oma kodu nelja seina või sõprade ringi,¹¹ mis ühtlasi muutis keerulisemaks põgenike integreerumise või ka assimileerumise kohalikku ühiskonda.¹²

Vene emigratsiooni olulisemad kultuurikeskused Euroopas, kus olid oma kirjastused, ilmusid perioodilised väljaanded, korraldati loenguid, näitusi, töötasid teatrid, koolid ja ka ülikoolid, olid Pariis, Berliin, Praha, Belgrad, Sofia, Konstantinopol (viimane emigratsiooni algaastatel).

---

11 Nii näiteks vastavalt Eesti Vabariigi Põhiseaduse §22-le võisid vähemused kasutada oma keelt ka omavalitsuste asjaajamises juhul, kui enamus kuulus kohalikule vähemusrahvusele (sellisteks regioonideks olid Noarootsi, Petseri jmt). Ning §23 kohaselt oli saksa, vene ja rootsi rahvusest kodanikel õigus pöörduda riiklikesse keskasutustesse kirjalikult oma keeles.

12 Erinevalt vene pagulastest oli eesti põgenike puhul oluline mõneti vastupidine suhtumine – minna NSVList (sh ENSVst) ja idablokki kuuluvatest riikidest võimalikult kaugemale. Seetõttu kuulus 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses eesti ümberasujate valikusse Kanada, USA, Austraalia ja teised Skandinaavia ja Briti saartest kaugemad riigid.

Kogu vene eksiilkultuuri jaoks oli kõige olulisem keskus Pariis, millest kujunes sõdade vahelisel perioodil välis-vene n-õ mitteametlik pealinn, kust juhiti nii eksiili poliitilist kui ka kultuurilist tegevust. Eri andmetel elas Pariisis kuni 100 000 vene põgenikku (Prantsusmaal kokku ligikaudu 400 000). Sealse teadus-, kultuuri- ja ühiskondliku elu kroonika mahtus ära kaheksakõitelisse entsüklopeedilisse üllitisse (Russkoje 1995–2002). Juba Versailles' rahu-konverentsi päevil 1919. aastal moodustati Pariisis Vene Poliitiline Nõukogu, 1921. aastal toimus seal ka esimene Rahvuskongress, moodustati Rahvuskomitee jne. Pariisis ilmusid kõige staažikamad ja tähtsamad perioodilised eksiilväljaanded, mille tegevusele pani piiri Pariisi okupeerimine 1940. aastal: ajaleht Poslednije Novosti (1920–1940) ja kirjandus-ajakiri Sovremennõje Zapiski (1920–1940).

Pagulasi on läbi aegade aidanud end ühtse rahvana tunda kirjasõna. Üle ilma laiail paisatud vene kultuuri esindajaid liitis emakeelne ajakirjandus ja raamatud, mis ilmusid peaaegu igas pagulasriigis. Vene kultuuris on loominguulise potentsiaali domineerivaks väljenduslaadiks olnud juba Peeter I aegadest saadik ilukirjandus. Eksiilis omandas see aga veelgi suurema tähenduse just emigrantide kollektiivi rahvustunde säilitamisel. Suurimaks kirjastuskeskuseks, mis varustas kogu põgenike kolooniat, aga ka Nõukogude Venemaad perioodika ja raamatutega, oli Berliin, kus „aastatel 1918.–1924. üllitati enam raamatuid, kui seda suutsid Moskva või Petrograd – 2100–2200 nimetust. Seal oli kokku 86 venekeelset kirjastust.“ (Schlögel 1994: 244.) Saksamaa pealinna edu emigrantide seas oli paljuski tingitud sõjajärgsest inflatsioonist ja hindade suhtelisest madalseisust, mida kirjastajad hoolega ära kasutasid. Vähem oluline ei olnud ka see, et Weimari Vabariik oli tol perioodil üks väheseid riike, mis tunnistas Nõukogude riiki. See omakorda võimaldas NEPi¹³ ajal seal käia ka Nõukogude kodanikel. See nüanss võimaldas tegutseda kirjastustel, kes olid huvitatud nii vene emigratsiooni keskuste kui ka Nõukogude turu raamatutega varustamisest (tõsi, viimastest ei saanud oluliselt asja)¹⁴. Berliini olulisim erinevus teistest keskustest oli see, et sellest kujunes kahe kirjanduse (nõukogude ja eksiili) kohtumispaik. Seal loodi Petrogradi omaga analoogne Kunstide Maja (*Дом искусств*), kus esinesid paljud eksiil-, nõukogude, aga ka määramata staatuslega kirjanikud.¹⁵

---

13 Lenin käivitas NEPi 1921. a. NEP – lühend terminist *новая экономическая политика* (uus majanduspoliitika) – lubas Nõukogude Venemaal ka eraomandit. Uuele poliitikale tehti lõpp 1927. aastal.

14 Ühe näitena võiks tuua Zinovi Gržebini kirjastuse, mis 1920. aastate teisel poolel liikus Petrogradist Stockholmi ning sealt juba Berliini. Kirjastus sõlmis suuremahulise lepingu Nõukogude valitsusega paarikümne tuhande raamatu saatmiseks Venemaale. Ent partnerlusest ei tulnud siiski midagi välja ja Nõukogude Venemaa jaoks trükitud raamatud jäid lattu vedelema. Paradoksaalsel moel ei levinud nad ka eksiilis, mille peamine põhjus peitus trükikirjas. Nimelt oli eksiilis laialdaselt kasutusel vana ortograafia, kus näiteks kasutati arhailisi tähti Ъ (jer) ja Ѓ (jat'), mis kadus Nõukogude Venemaal 10. okt. 1918. aasta dekreediga. Osaliselt on vana ortograafia eksiilis kasutusel veel tänapäevalgi.

15 Paljud Nõukogude Venemaalt tulnud ning Berliinis esinenud, seal käinud ja oma ametivendadega suhelnud ning mõningaks ajaks sinna pidama jäänud kultuuritegelased ei suutnud määratleda oma staatust. Berliini

Ühe vene emigratsiooni keskuse näitena võiks tuua ka Praha, koos Tšehhi valitsuse „vene aktsiooniga“, millele pandi alus juba 1921. aastal. Tänu aktsiooni algatajatele eesotsas Tšehhi presidendi Tomáš Masaryki, peaministri Karel Kramáři ja välisministri Edvard Benešiga kujunes Prahast välja vene eksili haridus- ja teaduskeskus, mida hakati kutsuma „vene Oxfordiks“ ja „vene Harvardiks“. „Vene aktsiooni“ rahastati valitsuse vahenditest, peamiselt Tšehhi välisministeeriumi eelarvest. Nii näiteks ainuüksi 1924. aastal moodustas aktsiooni kulu seitse miljonit tšehhi krooni. See summa ületas kõigi teiste Euroopa riikide poolt pagulastele eraldatavad subsiidiumid kokku (vt Andreyev, Savicky 2004: 80–116).

Prahast avati Vene Gümnaasium, Vene Rahvaülikool, Vene Õigusteaduskond, Vene Põllumajandus- ja Kooperatsiooni Instituut ning 11 muud õppeasutust. Õppetöö käis kõigis neis haridusasutustes vene keeles ning Venemaa Keisririigis kinnitatud õppekavade alusel. Aktsioon tõi Tšehhimaale igasuguste valdkondade teadlasi, insenere, agronome, literaate, teatritegelasi jpt. Abivajajaid eakaid, invaliide ja töövõimetuid toetati mitmel moel, sh oli meditsiiniabi nende jaoks tasuta. Emigrantidest õpetajatel arvestati pideva staaži hulka ka varasem kodumaal töötatud aeg, vene päritolu professoritele ja õppejõududele võimaldati elamispind. Ligikaudu 4000 vene üliõpilast said stipendiumi ning kõigile tudengitele eraldati tasuta riided, pesu, raamatud jm õppevahendid. Tšehhide veendumus, et „vene aktsioon“ kestab vaid mõne aasta ning venelased pöörduvad peatselt koju tagasi, osutus siiski ekslikuks (vt Andreyev, Savický 2004: 74). Samal ajal oli see aktsioon sisuliselt vene haritlaste eliidi päästeaktsioon.

Vene diasporaa ja vene kultuur Eestis

Nagu juba mainitud, kujunes ka piiririigist Eestist sõdadevahelisel perioodil üks vene emigratsiooni keskusi, mille tuumiku moodustasid tuhanded vene valged, endised Loodearmee sõdurid¹⁶ ja sõjapõgenikud, kes liitusid siinse vene kogukonnaga (vt Meimre 2008). Teadaolevalt tuli esimene suurem hulk venelastest väljarändajaid Eestisse juba 17. sajandi

---

„vahepealsed“ olid näiteks poeedid Vladislav Hodassevitš (1924. aastal sai tema jaoks selgeks, et ta on emigrant), Andrei Belõi (naasis 1923. aastal kõigi jaoks ootamatult Moskvasse), prosaistid Viktor Šklovski ja Ilja Ehrenburg (mõlemad pöördusid kodumaale tagasi). Seal olid ka nn smenovehhovalased, ehk „tähiseid muutnud“ (tuleneb venekeelsest sõnaühendist *Смена вех*), ajalehes Nakanune töötanud Aleksei Tolstoi (naasis kodumaale 1923), emigrandi saatuse valinud Roman Gul jpt.

16 Teatav osa endisi loodearmeeelasi jäi Eestisse. Nad elasid siin hajutatult ja neil ei olnud vastavalt Tartu rahulepingu tingimustele võimalust koonduda ja säilitada oma sõjalist võimekust (osaliselt puudus neil ka vastav soov). Väiksem osa endistest sõjaväelastest leidis rakendust Eesti sõjaväes, mõningad ohvitserid (kindralid Aleksei Baiov, Dmitri Lebedev jt) olid tegevad siinsetel kindralstaabi kursustel. Kindralite juhtimisel käis ka noorte rahvuslik kasvatus, eelkõige skautide ja teiste noorsoo-ühingute raames, mida toetati rahaliselt keskusest Pariisist siinsete mitteametlike monarhistlike organisatsioonide kaudu. 1920. aasta alul olid monarhistid ainuke poliitiline jõud, mis üritas organiseerida ka aktiivset vastuhakku Nõukogude võimule Venemaal. Tõsi, nagu teame, jäi nende tegevus nõrgaks ja tagajärjetuks.

lõpus, mil Peipsi järve läänekaldale asusid elama vene vanausulised. Nemad moodustasid ka esimese suurema vene kogukonna Eestis, kus seni olid peamisteks rahvusrühmadeks eestlased, sakslased ja rootslased. Eesti- ja Liivimaa alade liitmise järel Venemaa Keisririigiga hakkas siin kasvama ka vene ametnike ringkond. Tõsi, kuni 19. sajandi lõpuni oli sinne vene kogukond arvuliselt väga väike, vaid mõni tuhat. Suurem kasv toimus venestamise perioodil, mil Eestimaale toodi hulgaliselt riigiametnikke, kes pidid välja vahetama senised baltisaksa päritolu ametnikud, lisaks neile ka haritlasi, õpetajaid. Viimastest said vene kultuurielu edendajad Eestis. 1897. aasta rahvaloenduse kohaselt elas Eesti aladel ligikaudu 45 000 venelast, kes moodustasid kogu rahvastikust 4,5%. Selle varasema vene kogukonnaga liitusidki vene emigrandid, kellest suurem enamik jõudis Eestisse koos rindelt taganeva Loodearmee 1919. aasta lõpus ja 1920. aasta alguses. Eesti Vabariigi Siseministeeriumi andmetel asus 14. juunil 1920. aastal Eesti territooriumil ligikaudu 100 000 põgenikku (vt ERA 957-1-48, l. 28p), kellest küll suur osa kas naasis kodumaale või liikus edasi teistesse riikidesse. Nii elas 1922. aasta rahvaloenduse andmetel Eestis ligikaudu 91 000 venelast, nende seas vastavalt siseministeeriumi aruandele 16 000 vene emigranti.

Võrreldes muu Euroopaga omandas vene kogukonna saatus Eestis kohati väga silmatorkevaid erijooni. Teatav osa erisusi oli tingitud eelkõige Eesti kui piiririigi staatusest, aga ka varasemast arvukast vene kogukonnast. Viimane asjaolu pidanuks teoreetiliselt tegema vene emigrantide sulandumise Eesti olustikku lihtsamaks (siinmail olid juba eelnevatest aegadest olemas vene koolid koos pedagoogilise kollektiiviga, toimis venekeelne ajakirjandus jne), ent tegelikkuses kujunesid kohaliku vene kultuuri edendajateks enamjaolt emigrantide seast pärit uued Eesti elanikud.

Emigrantide majandus-, kultuuri- ja eeskätt sotsiaalküsimustega, sealjuures riigi sisepoliitikasse sekkumata, hakkas Eestis tegelema Vene Emigrantide Komitee, mis loodi 1920. aasta kevadel Tallinnas toimunud vene põgenike kongressil. Kohaliku emakeelse haridus- ja kultuurielu edendajateks sai peamiselt linnadesse koondunud haritlaste kiht.

Oma rahvusliku kultuurilise identiteedi, revolutsioonieelse Venemaa mälu säilitamine kodumaalt eemal kujunes kogu vene emigratsiooni jaoks väga oluliseks võitluseks, ükskõik kus nad ka ei asunud. Nagu teisteski vene emigratsiooni keskustes, kujunes kõigest sellest ka siinse vene kogukonna missioon, mida viidi ellu eelkõige kirjasõna vahendusel: memuaarides, ilukirjanduses, mis ilmusid kas omaette üllitiste, ajakirjade publikatsioonide või päevalehtede reaaluuste materjalidena. Sõdadevahelisel perioodil ilmus Eestis kokku ligikaudu 200 erisuguse ilmumissageduse, vormi, stiili ja suunaga venekeelset ajalehte ja ajakirja. Enamik neist olid lühiajalised ning ei jõudnud oma poliitilist ja/või kultuurilist programmi ellu viia. Nagu kogu vene eksiilajakirjanduses, olid kõige pikemaajalisteks väljaanneteks poliitiliselt sõltumatud ja liberaalsed päevalehed: Poslednije Izvestija (Viimased Uudised, 1920–1927), Vesti Dnja (Päevauudised, 1926–1940) ja Russki Vestnik (Vene Teataja, 1934–1940).

Samal ajal olid oma häälekandjad ka kohalikel poliitilistel organisatsioonidel ja mittemetlikel liikumistel (vt Meimre 2001). Aktiivseim periood vene emigrantide ja vähemuse poliitilises tegevuses jääb ajavahemikku 1918–1921. Eesti ametkondadega suhtlemiseks loodi Tallinnas juba 1918. aasta sügisel Vene Nõukogu Eestis. Kolmel suuremal rahvusvähemusel (venelastel, sakslastel ja rootslastel) oli Eesti Ajutises Valitsuses oma rahvusminister. Eestisse jõudis (ning elas ka enne Oktoobrirevolutsiooni) terve hulk tsaariaegse Venemaa poliitikategelasi, kes algatasid siin terve rea Eesti sisepoliitilises elus tegutsenud parteisid (vt Graf 2000).

Kogu vene emigratsiooni, sh ka Eestis olnud emigrantide jaoks oli väga oluline nende elu ja tegevuse ideoloogiline sisu. Nad koondusid erisuguste poliitiliste organisatsioonide ümber, kellest kõige aktiivsemad olid monarhistid, esseerid, fašistid, eurasianistid ja smenovehhovlased. Monarhistid jagunesid kahte voolu: radikaalid ja mõõdukad, kellel olid omad liidrid ja kandidaadid tulevase Venemaa troonile. Eurasianistide filosoofilis-poliitiline vool eitas Venemaa integratsiooni Euroopasse ja selle väärtusesse ning vastandas neile vene rahvale palju lähema idamaise kultuuri. Nõukogusid toetavad smenovehhovlased pidasid vajalikuks hinnata ümber haritlaste seisukoht revolutsioonijärgse Venemaa osas ja lõpetada aktiivne võitlus sealse uue võimuga ning teha sellega koostööd kodumaa heaolu nimel. Vene fašistide eesmärgiks, kelle aktiivsemaks ühenduseks oli Harbiini Üle-Venemaaline Fašistide Partei, oli aktiivne võitlus kommunistliku režiimi lõpliku hävitamise nimel. (Vt Belobrovtseva 2014: 37–53.)

Suurem enamik poliitiliselt aktiivseid vene emigrante Eestis olid tegevad ka kohaliku vene kultuurielul organiseerimisel ja kujundamisel. Olulisem koht siin kuulus Vene Rahvuslikule Liidule, mis registreeriti 1920. aasta sügisel. Liidu peamiseks tegevusvaldkonnaks oli vene vähemuse rahvuskultuuriliste, poliitiliste ja majanduslike huvide kaitsmine Eestis. Juhtiv roll liidus kuulus siinsetele kaupmeestele, haritlastele ja vaimulikele.

Unikaalseimaks nähtuseks kogu vene eksilis oli Eestis asuva vene kogukonna kultuurhariduslik tegevus, eelkõige 1923. aasta veebruaris loodud Vene Hariduslike ja Heategevuslike Ühingute Liidu tegevus. Liidu eesotsas oli 1921. aastal Eestisse opteerunud¹⁷ Aleksei Janson, kes ühtlasi oli 1922.–1927. aastani haridusministeeriumis vene rahvusekretär. Vastloodud liidu peamine eesmärk oli olemasolevate organisatsioonide töö koordineerimine ning nendele vajaliku abi osutamine. Siinkohal olulisem ning bürookraatlikest eesmärkidest palju sügavam oli vene kultuuri arendamine, venelaste kultuuri taseme ja rahvusliku eneseteadvuse tõstmine kõigi Eestis elavate venelaste seas. Liidu suurimaks saavutuseks oli Vene Kultuuri Päevade

---

17 1920.–1923. aastatel opteerus (repatrieerus Venemaalt tagasi) Eestisse üle 37 000 Eesti Vabariigi kodaniku. Nende seas oli ka terve rida venestunud eestlasi, aga ka vene kultuuri esindavaid inimesi, kellesse sageli suhtuti kui kolmanda järgu inimestesse (nende rahvusest sõltumata), sageli kui kommunistidesse, nagu võime seda lugeda toonastest ajalehtedest (vt Mitte-eestlaste 1921; Üks kodanik 1934 jpt).

käivitamine 1924. aastal. Kavakohaselt toimusid üritused kõigi siinsete vene elanikkonnaga piirkondade keskustes Petserimaal, Ida-Virumaal, Peipsi veerel, Tallinnas, Pärnus jm. Ent Jansonil polnud vähimatki ettekujutust, et tema poolt Eestis algatatud üritus valgub üle kogu Eksiiil-Venemaa. Alates 1926. aastast peeti Vene Kultuuri Päevasid kuulsa vene luuletaja ja kirjaniku Aleksandr Puškini sünnipäeval, 6. juunil pea kõigis vene emigratsiooni keskustes.

Oluline roll vene kogukonna ühendamisel Eestis (aga ka mujal) oli õigeusu kirikul. Tähtsaimateks pühamuteks siinmail olid Petseri ja Pühtitsa (Kuremäe) kloostrid. Paljud kiriklikel pühadel siinmail viibinud väliskülalised, aga ka vene emigrandid teistest keskustest olid ülimalt üllatunud, nähes, millised on pühadeaegsete ristikäikude mastaabid: mitte ühegi teise vene eksiiil-riigi omad ei jõudnud neile ligilähedalegi. Siinset vene kogukonda ühendasid ka kirikut puudutavad võitlused. Nii näiteks suudeti vana kalendrit vene kirikus kaitsta kuni 1934. aastani, mil siseministri otsusega kinnitati kõigis Eesti õigeuskirikutes ühtne kalender; ühiste jõududega suudeti vastu seista katsele lammutada Aleksander Nevski katedraal Toompeal (vt Aleksi 1999: 539–543).

Just vene kirik oli Vene Üliõpilaste Kristliku Liikumise (VÜKL) algatajaks välismaal. Ühing sai alguse Jugoslaavias 1921. aastal, kaks aastat hiljem viidi Tšehhis läbi selle esimene kongress, kus osales suur hulk selleks ajaks välismaale jõudnud vene filosoofe ja mõtlejaid.¹⁸ VÜKL missiooniks oli päästa ja rahustada noorte hingesisid, samas oli oluline nende eesmärk säilitada vene rahvus domineeriva Euroopa kultuuri ja tsivilisatsiooni sees. VÜKL egiidi all korraldati suur hulk kursuseid, avati allorganisatsioonid, üllitati ajakirju jne. Sellest liikumisest kujunes välja eri põlvkondi ühendav viljakas vaimne, filosoofiline ja kultuuriline suhtlusvorm. Eestis sai see liikumine alguse 1924. aastal Tallinnas, ent peagi olid selle rakukesed laiali üle Eestimaa: Narvas, Tartus, Petseris, Pärnus, Valgas jm.

Vene emigrantide roll Eesti kultuuris

Vene emigrandid koos põlisvenelaste kogukonnaga polnud aktiivsed mitte ainult oma kultuuri säilitamisel, selle noorematele põlvkondadele edasiandmisel, vaid võtsid aktiivselt osa ka noore Eesti Vabariigi ülesehitamisest, rääkimata Loodearmee tähelepanuväärsest panusest eestlaste võitluse punastega Vabadussõja raames.¹⁹ Eesti Vabariigis elanud vene vähemuse seas oli küllaltki palju insenere, juriste, teadlasi, literaate, kunstiteadlasi jt. Vabariigi algusaastatel kaasati vene spetsialiste hoolega riigi ülesehitusse. Tuli ju oma riik rajada sisuliselt tühjale kohale. Kõige aktiivsemat venelaste osalust vajati Eesti oma õigus-

18 1923. aasta kongressil osalesid Sergi Bulgakov, Nikolai Berdjajev, Anton Kartašev, Vassili Zenkovski, Boriss Võšeslavtsev, Ivan Iljin, Semjon Frank jt. Nemad olid vene religioonilis-filosoofilise mõtteloo au ja kuulsus. Kongressil valiti liikumise juhiks Zenkovski, kes 1920.–1930. aastatel külastas sageli ka Eestit.

19 See küsimus on piisavalt komplitseeritud ning vajab omaette artikli või isegi monograafia kirjutamist, mistõttu me seda siin laiemalt ei käsitle, vaid konstateerime fakti.

süsteemi loomises. Eesti Vabariigi valitsus võttis nendes oludes vastu ainuõige otsuse kodifitseerida Venemaa Keisririigi seadused ja kohandada nad Eesti oludele. Üsna loogiline oli ka vene juristide ja õigusteadlaste kaasamine kodifitseerimisosakonna töösse (vt Issakov 2011: 80–93).²⁰

Lisaks õigusloomele osalesid venelased ka Eesti postisüsteemi väljatöötamisel ja käivitamisel (Aleksandr Hrenovski), kohaliku transpordisüsteemi arendamisel (Ivan Pšenitsõn, hilisem Läti Ülikooli professor). Oluline oli vene emigrantide roll ka Eesti Vabariigi haridussüsteemi väljakujunemises. Kogu vabariigi eksistentsi jooksul töötas Tartu Ülikoolis 12 vene päritolu õppejõudu ja professorit, enamik neist õigusteaduskonnas. Tuntuim TÜ professoritest oli rahvamajanduse ja statistika professor Mihhail Kurtšinski, kellest aastate jooksul kujunes välja ka üleilmselt tuntud rahvusvähemuste küsimuste ja kultuurautonoomia spetsialist. Ta valiti kahel korral vene vähemuse esindajana Riigikogusse. Ka Tallinna Polütehnikumis töötas rida vene spetsialiste, kellest kõige tuntum oli Saaremaal sündinud Peterburi Kunstideakadeemia professor, arhitekt ja insener-ehitaja Aleksandr Poleštšuk. Mitte vähem oluline polnud ka vene teadlaste ja kultuuritegelaste osalus teistes valdkondades.

Kindel koht on vene emigrantidel olnud ka Eesti kunstikultuuris. Teame ju, et eesti rahvuslikku balletti polnud 1910. aastatel veel olemas. Esimene lühiballett-pantomiim etendus Estonias hooajal 1913/1914 Niina Smirnova ja Robert Roodiga peaosades. Esimese professionaalse balletitrupi kutsus 1918. aastal kokku Sessy Smironina-Sevun. Esimese n-ö päris balleti esitamiseni jõuti alles 1922. aastal, mil esietendus „Coppelia“, mille lavastajaks ja peaosa täitjaks oli endine Moskva Suure Teatri priimabaleriin ja tulevane Estonia balletitrupi juht Viktorina Krieger. 1919. aastal asutas Tallinnas esimese balletistuudio Jevgenia Litvinova, endine Maria Teatri baleriin, kes kuulus klassikalise vene balleti koolkonda, mida maailmas esindasid Anna Pavlova, Tamara Karsavina, Mihhail Fokin jt. Tema õpilasteks olid esimesed eesti balleti meistrid Rahel Olbrei, Lilian Loring, Anna Ekston, Robert Rood jpt. Lisaks Jevgenia Litvinova stuudiale tegutsesid siin veel Moskva balleti koolkonda esindanud Galina Tšernjavskaja (Jarova) stuudio (1923–1940), eesti estraaditantsu rajajaks võib pidada Tamara Becki, jne.

Lisaks kohalikule balletituumikule lahutasid Eesti eri rahvusest publiku meelt ka gastroloörid. Kuna kohaliku vene teatri tegevus oli Eestis 1920.–1930. aastatel üsnagi kaootiline ning siples pidevate intriigide võrgus liitumiste ja lahkulöömistega, siis olid siinmail oodatud ka eri teatrite näitlejad ja terved trupid välismaalt. Suurimat professionaalsust näitasid üles Riia Vene Draamateater ja Moskva Kunstilise Teatri stuudiod, mis pakkusid ka publikule enim

---

20 Nii näiteks osales Eesti uue seadusandluse väljatöötamisel Fjodor Korsakov, riikliku ja rahvusvahelise õiguse spetsialist laevanduse valdkonnas, kelle oskusteavet rakendati riigikontrolli süsteemi väljatöötamisel, eelarvestamise seaduste väljatöötamisel jm. 1919. aasta detsembris sai EV Justiitsministeeriumi kodifitseerimisosakonna nõustajaks professor Igor Tjutrumov. Peagi tehti temast Tsiiviilkoodeksi projekti koostamise komisjoni esimees.

kaasaelamist. Lisaks neile esineti palju ka tuluõhtutega. Viimased oli peamiseks esinemisvormiks nii siinsetele kui ka külalistest ooperi- ja operetilauljatele. (Ruskoje 2001.)

Üks olulisemaid tegevusvaldkondi eksiilis oli kirjastustegevus, milleks erinevalt enamikest vene emigratsiooni keskustest oli tänu revolutsioonieelsetele aegadele siin kõik vajalik (šriftid ja kogemustega trükitöölised) olemas. Lisaks venekeelsetele kirjastustele (Bibliofiil, Koltso, Alfa, Russkaja Kniga) üllitasid venekeelseid raamatuid, õppekirjandust, ajakirju, ajalehti jms ka eestikeelsed kirjastused (Odamees, Postimees, Bergmani Kirjastus jt). Arvestades potentsiaalset trükitoodangu tarbijate hulka, oli Eestis tegemist siiski väikesemahulise toodanguga, mistõttu tuli kirjanikel sageli oma teosete avaldamine ise kinni maksta. Suurima välisurule orienteeritud kirjastuse Bibliofiil asutasid Albert Org ja Bernhard Linde 1921. aastal, kusjuures esimese kahe aasta jooksul üllitati seal kokku 15 raamatut, millest vaid ühe autor oli vene emigrant – literaat Jaroslav Voinov. Hoobi siinsele kirjastustegevusele andis 1920. aastate teisel poolel alanud üleilmne majanduskriis. Ent erinevalt teistest keskustest, kus trükitoodangu hulk kahanes aasta-aastalt, hakkas see Eestis alates 1933. aastast järjepidevalt kasvama, saavutades oma kõrgtaseme 1935.–1939. aastatel. Sellele aitas kaasa see, et Eestis oli tol perioodil kirjastustegevus muust Euroopast tunduvalt odavam. 1934. aastal alustas tegevust Sergei Zarkevitsi²¹ juhitud kirjastus Russkaja Kniga. Nagu ka Bibliofiil, tegutses senise raamatupoe ja lugemissaali juures tegevust alustanud kirjastus ka Eesti-välise turu suunas, ent üllitas peamiselt kohalike vene literaatide loomingu. Nii ilmusid seal Vladimir Guštšiku, Maria Karamzina, Vassili Nikiforov-Volginini, Boriss Taggo-Novosadovi jpt teosed. Samuti ilmusid Russkaja Kniga vahendusel ka paljude teiste riikide vene emigrantide raamatud (Mihhail Ossorgin, Antonin Ladinski jpt). Mujal elavate vene emigrantide loomingu avaldati ka teistes siinsetes kirjastustes. Kokkuvõtvalt võib öelda, et kuni 1940. aastani ilmus Eestis venekeelseid trükiseid 91 kirjastuses, tõsi, enamik neist üllitas vaid mõne üksiku raamatu. Kokku on sõdadevahelisest perioodist teada 928 venekeelse raamatu ja brošüüri ilmumine. See ei ole aga lõplik arv, kuna iseseisvuse esimestest aastatest pole paljud raamatud säilinud.

Lisaks kirjastustegevusele toimetasid eri aastatel siin ka kirjandusringid, millest vanim, Reveli Kirjandusring, eksisteeris alates 1898. aastast. See omapärane haritlaste kogunemiskoht Tallinnas korraldas regulaarselt kirjandusalaseid üritusi: näiteks ühiskondlik-poliitilisi, kirjanduslikke, üldkultuurilisi loenguid, populaarsed olid kirjanduslikud kohtud jms. Noorema põlvkonna esindajate seas viidi läbi mitmesuguseid konkursse. Huvitavamateks ühinguteks Eestis olid Tallinna ja Tartu luuletajate tsehhid, mis tegutsesid paljuski revolutsioonieelsel Venemaal kuulsaks saanud akmeistide Luuletajate Tsehhi analoogia põhjal. Mõlemad Eesti

---

21 Sergei Zarkevits oli üks esimesi vene emigrante, kes arreteeriti NKVD poolt veel enne 1940. a juunipööret. Ettearvata oli ka tema elu lõpp: sarnaselt suurema osa siinsete aktiivsete vene kultuuritegelastega lasti ta 1941. a nõukogudevastase tegevuse eest maha (vt Sõja 2010: 437).

tsehhid hõlmasid eelkõige noorema põlvkonna luuletajaid: Boriss Nartsissov, Dmitri Maslov, Boriss Vilde, Jekaterina Roos, Boriss Taggo jt, kes esindasid eri kirjandusvoolusid (peamiselt sümbolistlikku, futuristlikku, imažinistlikku suunda). Eelpool nimetatud Tartu tsehhi liikmete lisandusid Tallinnas Karl Hoerschelmann, Juri Ivask, Pavel Irtel, Irina Borman jt. Tsehhi liikmed asutasid ka oma almanahhi „Nov“ ning andsid välja ajakirja Polevõje Tsvetõ.

Valdav enamik vene emigrantlike autorite produktsioonist kuulub niinimetatud väikeste žanrite hulka: luule, jutustused, novellid; poemid ja romaanid olid harv ilming. Ent veelgi nukram oli olukord draamakirjanduse ja kriitikaga. Selle tingis paljuski see, et kirjandusteoseid üllitati eelkõige perioodikas, mis oli tavatarbija jaoks taskukohasem. Kirjanduskriitika aga ilmus peamiselt ajalehtede veergudel, mitte kirjandusajakirjades (erandiks siin vaid „Nov“). Huvitav on see, et vene kirjandusmaastikul Eestis paistsid silma noorema põlvkonna literaadid, vanem põlvkond oli esindatud vaid mõne üksiku revolutsioonieelselt Venemaalt tuntud kirjamehega. Mainimist väärivad ego-futuristina tuntud Igor Severjanin (elas Eestis 1918–1941), okultist Veera Krõžanovskaja-Rotšester (suri vaesuses 1924. aastal) ja kirjandus- ja teatrikriitik Pjotr Pilski (elas Eestis 1922–1927). Lisaks neile oli veel mõni enne revolutsiooni oma teoseid Venemaal üllitanud autor, ent ükski neist ei jõudnud seal veel oma kirjanikunime ja loomingut kinnistada. Selline olukord erines tunduvalt Pariisi omast, kus esimest viiulit mängisid üheaegselt paljud väga tuntud kirjanikud.

Kõigi loetletute seast oli eesti kultuuri seisukohalt olulisim Igor Severjanin, kes lisaks luuletamisele (Eestis ilmus tal viis luulekogumikku, neli poemi ja mõned ühevaatuselised näidendid) tegeles aktiivselt ka eesti luule vene keelde tõlkimisega. Ta avaldas 1929. aastal „Antologija estonskoi poezii“ („Eesti luule antoloogia“), kus oli tema tõlkes 143 luuletust 30 autorilt. Lisaks antoloogiale üllitati Severjanini tõlkes Henrik Visnapuu luulekogud „Amores“ (1922) ja „Käoorvik“ (1939), Marie Underi „Eelõitseng“ (1937) ning Aleksis Ranniti kogud „Aken raamistuses“ (1938) ja „Via dolorosa“ (1940). Nimetatud raamatud olid üldse esimesed vene keeles ilmunud eesti luulekogud.

Vene emigratsiooni panus maailma kultuuri

Vene emigratsioon ei ole pelgalt unikaalne kodumaalt eemal oleva elu ja tegevuse fenomen, ta avaldas suurt mõju oma uute asukohamaade kultuurile, teadusele, kirjandusele jne. Inimkonna 20. sajandi suurimate saavutuste hulgas on vene nobelistist kirjaniku Ivan Bunini, prosaisti Vladimir Nabokovi, kunstnike Mark Chagalli, Konstantin Korovini, Aleksander Benois', Vassily Kandinsky looming, nobelistist füüsiku ja keemiku Ilja Prigožini teooria, heliloojate Sergei Rahmaninovi, Igor Stravinski teosed, näitleja ja lavastaja Mihhail Tšehhovi, konstruktor Igor Sikorsky, keemik Vladimir Ipatjevi jpt saavutused. Nimetatud vene emigrandid on olematu osa neist sadadest või ka tuhandetest vene revolutsioonieelse kõrgkultuuri esindajatest, kes on jätnud olulise jälje maailma kultuurilukku. Mitte vähem olulised polnud Eesti kultuuriruumis luuletaja Igor Severjanin, kes, nagu öeldud, vahendas oma 1920.–1930. aastate tõlgetega

vene lugejatele paljusid eesti luuletajaid; arhitekt Aleksander Vladovski, kelle ehitisi võime näha veel tänapäevalgi Eesti linnades; vene klassikalise balleti esindajad Tamara Beck, Jevgenia Litvinova, kelle stuudiost on läbi käinud paljud tulevased Eesti balleti esinumbrid; kunstnikud Anatoli Kaigorodov, Nikolai Kalmakov, Andrei Jegorov jpt.

Vene emigratsiooni esimene laine oli maailmamastaapidega ilming. Ega asjata kandu artiklist artiklisse, raamatust raamatusse USA presidendi Franklin Roosevelti ütlus Kongressis, et Venemaa on piisavalt tasunud Tsaari-Venemaa valitsuse võlgade eest, andes maailmale Sergei Rahmaninovi, Anna Pavlova, Fjodor Šaljapini jpt.

Kirjandus

- Alfjorov** 1934 = Анатолий Алферов, Эмигрантские будни. – Числа, 1934, № 9, с. 203–206.
- Aldanov** 1936 = Марк Алданов, О положении эмигрантской литературы. – Современные записки, 1936, № 61, с. 400–409.
- Aleksi** 1999 = Алексей, Патриарх Московский и вся Руси, Православие в Эстонии. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 1999.
- Andrejev** 1996 = Николай Андреев, То, что вспоминается: в 2-х т. Т. I. Таллин: Авенариус, 1996.
- Andreyev, Catherine, Ivan Savický** 2004. Russia Abroad. Prague and the Russian Diaspora, 1918–1938. New Haven–London: Yale University Press.
- Belobrovtsjeva, Irina** 2014. Vene emigrandid: Tartu – Oxford – Harbini telg. – Vikerkaar, nr 9, lk 37–53.
- Berberova** 1927 = Нина Берберова. Лирическая поэма. – Современные записки, 1927, № 30, с. 221–230.
- Definition 2007 = Definition of „Refugee“ According to Agreements, Conventions, and Protocols Mentioned in Article 1. – Collection of International Instruments and Legal Texts Concerning Refugees and Others of Concern to UNHCR. June 2007.
- Dorontšjenkov** 2001 = Аскольд Доронченков, Эмиграция «первой волны» о национальных проблемах и судьбе России. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2001.
- Fedotov** 1927 = Георгий Федотов, Трагедия интеллигенции. – Версты, 1927, II. – <http://www.dm-b.ru/articles/1870.html> (15.08.2014).
- Gippius** 1930 = З. Н. Гиппиус, Наше прямое дело. – Что делать русской эмиграции: Статьи З. Н. Гиппиус и К. Р. Кочаровского с предисловием И. И. Бунакова. Париж: издание книжного дела «Родник», 1930, с. 10–18.
- Graf, Mati** 2000. Parteid Eesti Vabariigis. 1918–1940. Tallinn, Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, lk 262–268.
- Hassell, James E.** 1991. Russian Refugees in France and the United States Between the World Wars. Philadelphia: American Philosophical Society, pp. 16–21.
- Huntington, W. Chapin** 1933. The Homesick Million: Russia – out of Russia. Boston: The Stradford Company.
- Issakov** 2011 = Сергей Исаков, Культура русской эмиграции в Эстонии 1918–1940. Tallinn: Aleksandra, 2011.
- Kovalevsky, Pierre** 1951. La dispersion russe à travers le Monde et son rôle culturel. Chauny: Aisne.

Kovalevski 1971 = Петр Ковалевский, Зарубежная Россия: История и культурно-просветительная работа Русского Зарубежья за полвека (1920–1970). Paris: Librairie des cinq continents, 1971.

Lermontov, Mihhail 1964. Luuletusi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Luts Kristjan 2007. Eesti sõdurid USA mundris. – Horisont, nr 3. – <http://www.horisont.ee/node/117> (23.08.2014).

Meimre 2001 = Аурика Меймре, Русские литераторы-эмигранты в Эстонии 1918–1940. На материале периодической печати. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 2001.

Meimre 2008 = Аурика Меймре, Эмиграция из-под Петрограда в Эстонию в 1919 и начале 1920-х гг.: исторический, социальный и культурный фон. – Русские вне России. История пути. Таллин: Русский дом, 2008, с. 86–93.

Mitte-eestlaste 1921 = Mitte-eestlaste opteerimisest. – Tallinna Teataja, 29.10.1921.

Mustimets, Indrek 2004. Sven-Alur Reinans: väliseestlased peavad vastu veel 20–30 aastat. – Päevaleht, 23.10.

Russkoje 1995–2002 = Русское зарубежье. Хроника научной, культурной и общественной жизни. Франция: в 8 т. 1919–1975. Под общей ред. Л. Мнухина. Париж–Москва: YMCA-Press, ЭКСМО, 1995–2002.

Russkoje 2001 = Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940). Ред. С. Г. Исаков. Тарту: Крипта, 2001, с. 340–374.

Schlögel, Karl 1994. Berlin: „Stiffmutter unter den russischen Städten“. – Der große Exodus. Die russische Emigration und ihre Zentren 1917 bis 1941. Ed. K. Schlögel. München: Verlag C. H. Beck.

Simpson, John Hope 1938. Refugees: Preliminary Report of a Survey. Oxford: Oxford University Press.

Stepun 1962 = Федор Степун, Встречи. Мюнхен 1962: Товарищество зарубежных писателей.

Sõja 2010 = Sõja ja rahu vahel. Koguteos. II köide. Esimene punane aasta. Okupeeritud Eesti julgeoleku-poliitiline olukord sõja alguseni. Peatoim E. Tarvel. [Tallinn]: S-keskus, 2010.

Zarubežnaja 1924 = Зарубежная русская школа 1920–1924. Париж, 1924.

Thorndycraft, Lynne 2012. The Kronstadt Uprising. Seattle: Left Bank Books.

Üks kodanik 1934 = Üks kodanik. Üks järelehüüe. – Vaba Maa, 15.03.1934.

Käsikirjalised allikad

Eesti Riigiarhiiv (ERA):

ERA 957-1-48 – Välisministeeriumi fond. Jamburgi Eesti konsuli A. Ploomi aruanne (1920).

Irina Belobrovtseva – PhD vene kirjanduse alal, Tallinna Ülikooli vene kirjanduse professor. Peamised uurimisteed: 20. ja 21. sajandi vene kirjandus ja kultuur, vene kultuur Eestis. E-post: [venefil\[at\]tlu.ee](mailto:venefil[at]tlu.ee)

Aurika Meimre – PhD vene kirjanduse alal, Tallinna ülikooli dotsent. Peamised uurimisteed: vene kultuur Eestis, vene ja eesti ajakirjanduse ajalugu, vene eksiilkultuur. E-post: [aurika1704\[at\]gmail.com](mailto:aurika1704[at]gmail.com)

Interwar Russian Emigration in the Larger World and „Little Estonia“*Irina Belobrovtseva, Aurika Meimre*

Keywords: exile, foreign Russians, Russian exile culture, Europe, Estonia

After the October Revolution a mass of emigrants, all citizens of the former Tsarist Russia dispersed in the world. In the scholarly literature this dispersal of upwards of a million people has come to be referred to as the first wave of Russian emigration. Thousands of scholarly articles from the humanities, sociology, political science and other disciplines have been devoted to various aspects of Russian exile culture: descriptions of exile cultural centres (including Paris, Berlin, Constantinople, Brazil, and the USA); various cultural phenomena (literature, film, theatre, fashion, journalism, art, etc.). As was true of the large part of Europe, the Russian emigration impacted Estonia, as it did across the rest of Europe; however, the fate of the Russian community in Estonia had strikingly original features. Some of these derived principally from Estonia's position as a border state, as well as from the fact that even in the days of the Russian Empire, over 40000 Russians resided in Estonia. Theoretically, this should have made it easier for Russian emigrants to assimilate to Estonian conditions (for example, Russian schools existed from an earlier period, along with the requisite complement of teachers; Russian-language journalism existed, etc.). However, in reality, most of the promoters of local Russian culture emerged from among the emigrants, new settlers in Estonia.

The purpose of this article is briefly to describe the social and demographic structure of the Russian emigration (military personnel will be treated separately) and the question of their legalization, which was solved in 1921 by the renowned Norwegian explorer Fridtjof Nansen. At his initiative, the Intergovernmental Conference of the representatives of 34 nations that met in Geneva adopted the designation refugee, which for the time being only referred to stateless people of Russian origin. The legitimization of these people as refugees was contingent on the acceptance of a statute confirming the use of a heretofore nonexistent International identity document, the so-called Nansen Certificate. This certificate enabled Russian emigrants to claim refugee status in several nations, which included the attribution of rights and freedoms equal to those of citizens of these nations. Approximately 450 000 Nansen Certificates were issued over a period of several years.

The article contains brief descriptions of centres of exile, the circumstances and chronology of their foundation, the perceived role of emigrants in the preservation of their own culture and a culture foreign to them. The intergenerational conflict that occurred in cultural, in particular literary life is discussed. Among other topics considered are issues concerning publication, journalistic activity, and educational activities; a brief consideration is given to the positions of different nations on the support and preservation of Russian-language education. A very important influence on Russian emigration was Vladimir Lenin's so-called „gift“— the expulsion of over 200 scholars from Soviet Russia in the year 1921.

A special place is accorded in this article to the role of Russian emigrants in Estonian culture, including the role played by Russian cultural figures (scholars, military personnel, artists, etc.) in building up the young Estonian Republic. The most active participation of Russians was occasioned by the creation of Estonia's own legal system. In addition, Russians participated in organizing the Estonian postal system and local transportation. The role of Russian emigrants in the development of the educational system of the Estonian Republic is also significant. The article describes the leadership provided by the local Russian community, particularly in

the establishment in 1924 of the tradition of Russian cultural festivals, which was then disseminated globally in Russian exile culture.

Brief consideration is given to local Russian culture and its importance in the development of Estonian culture. The most important facet of this was the Estonian ballet, born of Russian traditions and experience. Reportedly the first professional ballet troupe was assembled in Tallinn in 1918 by Sessy Smironina-Sevun, but the first actual ballet was performed in 1922, premiering with *Coppelia*, choreographed by the Moscow Bolshoi Ballet prima ballerina Viktorina Krieger, who played the lead role, and was later to be the artistic director of the Estonia ballet. In 1919, Jevgenia Litvinova, a former ballerina from the Maria Theatre, founded the first ballet studio in Tallinn.

Another topic addressed in the article is local publishing and literary activity in the Russian language. Besides Russian publishing houses (Bibliofiil, Koltso, Alfa, Russkaja Kniga), Estonian-language publishing houses printed Russian-language books, textbooks, magazines and newspapers. Up to the year 1940, 91 publishing houses in Estonia printed Russian-language material, many of them only a few Russian books. In addition to publication activities, literary circles were active at different times. Among them was the Revel Literary Circle, founded in 1898, the oldest and most unusual gathering place for educated people. Poets' workshops in Tallinn and Tartu were among the more interesting societies in Estonia, aimed more specifically at poets of the younger generation. Members of the Tallinn workshop created their own almanac, „Nov“, and published a magazine, *Polevõje Tsvetõ*.

All of these phenomena and problems must be situated in the context of the larger world. The Russian emigration is far from being merely a unique phenomenon of life and work outside of the homeland; indeed, it exerted a strong influence on the culture, scholarship, and literature of the countries of settlement. Among the greatest achievements of 20th century humanity are the works of Nobel laureate and writer Ivan Bunin, prose writer Vladimir Nabokov, artists Marc Chagall, Konstantin Korovin, Aleksander Benois, and Vassily Kandinsky; the theories of Noble laureate, physicist and chemist Ilya Prigogine; the works of composers Sergei Rachmaninoff, and Igor Stravinsky; actor and theatre director Mikhail Chekhov; constructor Igor Sikorsky; chemist Vladimir Ipatjev. No less important in Estonian culture were poet Igor Severjanin, architect Aleksander Vladovski, representatives of Russian classical ballet (Tamara Beck, Jevgenia Litvinova); artists Anatoli Kaigorodov, Nikolai Kalmakov, and Andrei Jegorov.

Irina Belobrovtsseva – PhD in Russian literature, Tallinn University professor of Russian literature. Main research interests: 20.–21. century Russian literature and culture, Russian culture in Estonia.

E-mail: [venefil\[at\]tlu.ee](mailto:venefil[at]tlu.ee)

Aurika Meimre – PhD in Russian literature, Tallinn University associate professor. Main research interests: Russian culture in Estonia, history of Russian and Estonian journalism, Russian exile culture.

E-mail: [aurika1704\[at\]gmail.com](mailto:aurika1704[at]gmail.com)